

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
Розділ 1	
ПОРУШЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	9
1.1 Сутність суб'єктивного корпоративного права, виникнення та розвиток корпоративних правовідносин	9
1.2 Поняття, види і способи порушення корпоративних прав	21
1.3 Суб'єкти, причини і чинники (фактори) порушення корпоративних прав.	39
Розділ 2	
МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ	58
2.1 Поняття, мета, принципи і завдання адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав.	58
2.2 Суб'єкти адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав.	73
2.3 Форми та методи адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав.	88
Розділ 3	
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ	115
3.1 Міжнародний досвід врегулювання питань адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав.	115

3.2 Основні напрямки удосконалення законодавства у сфері адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав.	125
ВИСНОВКИ	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	167

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз.	– абзац
АП	– адміністративне правопорушення
АПП	– адміністративно-правова протидія
АТ	– акціонерне товариство
ВГСУ	– Вищий господарський суд України
ВП	– виконавче провадження
ВСУ	– Верховний Суд України
ГК	– Господарський кодекс України
ГТ	– господарське товариство
ЗУ	– Закон України
КМУ	– Кабінет Міністрів України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
Мін'юст	– Міністерство юстиції України
НКЦПФР	– Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
НПА	– нормативно-правовий акт
п.	– пункт (нормативно-правового акта)
ПКП	– порушення корпоративних прав
СКП	– суб'єктивне корпоративне право
ТДВ	– товариство з додатковою відповідальністю
ТОВ	– товариство з обмеженою відповідальністю
ст.	– стаття (нормативно-правового акта)
ЦК	– Цивільний кодекс України
ч.	– частина (статті)

ВСТУП

Станом на 1 червня 2019 року в Україні було зареєстровано 667063 господарських товариства (далі – ГТ) (понад 50 % від усіх юридичних осіб), серед яких 14155 акціонерних товариств (далі – АТ), що свідчить про популярність корпоративної форми підприємництва. В той же час, за останні 3 роки судами всіх інстанцій ухвалено 3680 рішень та постанов у спорах, що виникають з корпоративних правовідносин, що свідчить про поширеність корпоративних конфліктів та необхідність вирішення питання ефективного захисту суб'єктивних корпоративних прав (далі – СКП). Формуються нові категорії справ (так звані «похідні позови», за якими станом на 01.06.2019 на офіційному сайті Верховного Суду опубліковано вже 112 оголошень). Нагальними проблемами є порушення прав міноритарних учасників (акціонерів) та дії виконавчих органів на шкоду інтересам товариств, що, в свою чергу, сприяє грінмейлу та корпоративному рейдерству. Завантаженість господарських судів (так, у 2018 році на розгляд до місцевих господарських судах надійшло понад 90,5 тисяч заяв і справ), оплатність звернення до суду (мінімальний розмір судового збору за позовну вимогу немайнового характеру в господарському судочинстві – 1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб), тривалі строки судових проваджень (подекуди справа розглядається більше 3 років), проблематичність виконання остаточного рішення суду актуалізують потребу в заходах з попередження, виявлення та припинення порушень корпоративних прав (далі – ПКП), альтернативних засобах захисту порушених прав та дієвій системі юридичної відповідальності за їх порушення.

Відповідний потенціал мають суб'єкти публічного адміністрування (в тому числі суб'єкти делегованих повноважень), такі як Міністерство юстиції України, далі – Мін'юст (наприклад, за

1-й квартал 2018 року Комісією з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації задоволено близько 100 скарг), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та їх територіальні органи, далі – НКЦПФР (наприклад, за травень 2019 року Центральним апаратом НКЦПФР ухвалено 68 постанов про правопорушення), державні реєстратори, державні і приватні нотаріуси, державні та приватні виконавці. Створено нові суб'єкти спеціальної компетенції в цій сфері, такі як Міжвідомча комісія з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств при Кабінеті Міністрів України, далі – КМУ (діє з 2007 року), комісії з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації при Мін'юсти та головних територіальних управліннях юстиції (діють з 2016 року). Таким чином, держава, вступаючи в правовідносини з суб'єктами корпоративного права, може і має протидіяти порушенням прав учасників (акціонерів) товариств. Втім, на сьогодні відсутнє чітке визначення мети і завдань такої протидії, її принципів, суб'єктів, форм та методів; існуючі адміністративно-правові норми, що її врегульовують, потребують вдосконалення. Тому існує потреба в науковому дослідженні діяльності суб'єктів публічної адміністрації з унеможливлення, встановлення, припинення, усунення наслідків і реалізації відповідальності за порушення СКП.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вчених, які досліджували питання форм та методів діяльності суб'єктів публічного адміністрування (державного управління), зокрема таких дослідників, як В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк, Ю. Ведерников, В. Гарашук, З. Гладун, Т. Гуржій, О. Дьяченко, І. Голосніченко, В. Загуменник, Т. Коломоець, В. Колпаков, В. Мусієнко, В. Проценко, В. Шкарупа та інших. Явище ПКП, окремі його види, напрямки їх усунення, а також діяльність окремих суб'єктів публічної адміністрації у цій сфері також були предметами досліджень вчених. Переважна частина публікацій про ПКП стосується явища корпоративного рейдерства (серед яких Ю. Берлач, Д. Буркальцева, І. Мазур, Ю. Нікітін, Р. Панасенко, А. Потьомкін, А. Смітюх, О. Таращанська, В. Швець); в роботах дослідників (Л. Венгер, А. Кабілу, Г. Паламарчук)

порушувалося також питання зловживання СКП (грінмейлу). Захист і відновлення СКП переважно досліджуються в контексті розгляду господарськими судами корпоративних спорів (наприклад, статті Н. Іванюти, О. Ковалишина, В. Швеця, посібники О. Кібенко, В. Кравчука). Проблема ефективності діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері протидії ПКП досліджувалася переважно в аспекті діяльності того чи іншого органу (наприклад, публікації Д. Андреева, Т. Забучинської стосуються діяльності НКЦПФР), або порядку здійснення того чи іншого адміністративного провадження (наприклад, реєстраційне провадження стало предметом досліджень Л. Заставської, О. Кузьменко, В. Спасенко, К. Фомічова).

Однак, здебільшого дослідження на тему ПКП стосувалися проблем господарського права: підіймалися питання недосконалості норм корпоративного права, проблеми практичної їх реалізації. Водночас, на сьогодні малодослідженими залишаються питання вдосконалення системи форм та методів, за допомогою яких суб'єкти публічної адміністрації впливають на суб'єктів корпоративних правовідносин. Мало уваги приділяється заходам превентивного характеру, заходам з припинення порушень, відновлення порушених СКП та заходам відповідальності, які вживаються суб'єктами публічної адміністрації до порушників корпоративних прав. Системного аналізу потребує явище ПКП як об'єкта протидії, а сама протидія потребує формулювання спільної мети, завдань, принципів. Тому, існує потреба в комплексному дослідженні протидії ПКП, з точки зору адміністративно-правових норм та їх реалізації уповноваженими суб'єктами.

Розділ 1

ПОРУШЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

1.1 Сутність суб'єктивного корпоративного права, виникнення та розвиток корпоративних правовідносин

Для того, щоб дослідити розвиток явища корпоративних правовідносин, необхідно визначити, чим є СКП, з приводу якого такі правовідносини виникають. Зокрема, як слушно зазначає В. Васильєва, аналіз змісту поняття «корпоративне право» необхідно починати із розгляду його як права об'єктивного та права суб'єктивного. Корпоративне право як право об'єктивне можна розглядати як систему юридичних норм, що регулюють групу суспільних відносин, яка виникає у зв'язку із створенням і функціонуванням юридичних осіб у результаті реалізації суб'єктами цивільних правовідносин права бути їх засновниками (учасниками) [1, с. 248]. Проте дане дослідження присвячено порушенням не стільки норм корпоративного права, скільки прав осіб, які є засновниками (учасниками, акціонерами) юридичних осіб. Тому в роботі робиться акцент саме на СКП.

Що ж до визначення СКП, то воно міститься в кількох законодавчих актах. Зокрема, в п. 8 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про АТ» корпоративні права визначаються як сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні АТ, отримання дивідендів та активів АТ у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [2].

Тоді як положення ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК) визначає корпоративні права як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [3].

З наведених визначень вбачається, що СКП може бути наділено лише власника акцій АТ або частки в статутному капіталі іншого товариства. Тому доречно погодитися з узагальненням дослідника В. Цікало, яке зводиться до того, що корпоративне правовідношення може виникати і здійснюватися лише в межах юридичної особи корпоративного типу – корпоративного товариства, яке визначається як підприємницьке товариство, у статутному (складеному) капіталі якого визначаються частки його засновників, які управляють справами товариства на основі корпоративних прав і беруть участь у розподілі його доходів та ризиків [4, с. 160].

Заслуговує на увагу також думка О. Крупчана про те, що «корпорацією є створена у формі АТ, ТОВ або ТДВ юридична особа, яка діє на підставі статуту, а її учасники наділені щодо неї правами зобов'язально-правового характеру» [15, с. 74]. Таке твердження має рацію, оскільки, по-перше, наявність корпоративних прав можлива лише у товариствах, оскільки в установах засновники не беруть участі в управлінні ними. По-друге, корпоративні правовідносини властиві лише підприємницьким товариствам, оскільки лише підприємництво має на меті отримання прибутку, а СКП включають у себе отримання частини прибутку. По-третє, корпоративні правовідносини виникають лише в ГТ, оскільки у виробничих кооперативах кооперативні виплати та виплати на паї залежать не від кількості паїв, а від участі в господарській діяльності кооперативу, а при виході з кооперативу член одержує пай, тоді як СКП передбачають одержання не визначеної заздалегідь частини

майна, пропорційної частці учасника в статутному (складеному) капіталі товариства (ст. 12, 26 ЗУ «Про кооперацію» [6]).

Дискусійним є питання про наявність чи відсутність СКП в учасників повного і командитного товариства. На перший погляд, складові СКП наявні в правах учасників обох різновидів товариств (крім вкладників командитних товариств, які не беруть участі в управлінні ними та яким при виході з товариства або його ліквідації повертаються вклади, а не частина майна товариства). Так, учасники повного товариства і повні учасники командитного товариства беруть участь в управлінні ним, можуть одержувати інформацію про його діяльність, беруть участь у розподілі прибутку та одержують частину майна при ліквідації товариств. На користь твердження про виникнення корпоративних правовідносин в усіх видах ГТ свідчить також зміст публікації І. Саракун, згідно з якою, безпосередніми суб'єктами корпоративних правовідносин слід вважати учасників ГТ, організації (корпорації). Термін «учасник» вживається до осіб, які безпосередньо займаються створенням та діяльністю ГТ [7, с. 20].

Однак, як у наведеному вище дослідженні О. Крупчана, так і в інших роботах висловлюються сумніви про наявність у повному та командитному товариствах корпоративних правовідносин. Зокрема, С. Кравченко вважає, що не всі підприємницькі товариства мають корпоративну структуру, а повні та командитні товариства є договірними утвореннями, тому варто вести мову про ТОВ, ТДВ та АТ, а також виробничі кооперативи (в останніх існують певні особливості) [8, с. 94–95].

Натомість, в Постанові Пленуму Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) від 25.02.2016 № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що впливають з корпоративних правовідносин» містяться роз'яснення як щодо спорів за участю повних (пункти (далі – п.) 4.3, 4.18, 4.23), так і командитних (п. 4.2, 4.4, 4.11, 4.18, 4.23) товариств [9]. Згадка про повні й командитні товариства міститься в п. 27 Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ) «Про практику розгляду судами корпоративних спорів»

від 24.10.2008 № 13 [10]. Отже, судам надано роз'яснення, за якими, корпоративні правовідносини виникають у ГТ всіх видів. Тому, з практичної точки зору, варто дотримуватися саме висловлених раніше позицій ВСУ і ВСУ, оскільки саме на них було покладено функцію забезпечення єдності правозастосування у державі, а нових роз'яснень на цей час Верховним Судом не видано.

Вище було наведено два нормативних визначення СКП, які містяться в ЗУ «Про АТ» та ГК. Між ними існує колізія: в першому з наведених актів під ними розуміють сукупність прав, що включає в себе права, в другому – права, що включають в себе правомочності. Через це виникла наукова дискусія щодо більш доцільного визначення, суть якої узагальнив Ю. Жорнокуй, який прийшов до висновку, що «множинності СКП у окремому корпоративному правовідношенні не існує ... СКП складається з певної кількості правомочностей» [11, с. 115].

Викладена вище думка є обґрунтованою, оскільки можливості здійснювати управління товариством, отримувати дивіденди, інформацію про його діяльність, частину майна при ліквідації – нерозривно пов'язані з участю у товаристві, їх неможливо відчужити, втратити, набути окремо одна від одної. При повному ПКП особа не може реалізувати жодну з правомочностей, оскільки, з огляду на запис у реєстрі акціонерів або в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР), власником СКП вважається інша особа (порушник). Тому СКП складається саме з правомочностей, а не з інших прав.

З тих самих підстав доцільно підтримати також думки В. Кравчука та А. Сороченка щодо того, що «майнові елементи корпоративних прав не можуть розглядатися як самостійний об'єкт цивільних прав, оскільки корпоративні права подільні за обсягом, але неподільні за змістом» [12, с. 56]. Разом з тим, неможливо погодитися із думкою останнього з названих вчених про те, що з зазначеного правила є виняток, коли власник корпоративних прав передає на підставі доручення іншій особі право на участь у загальних

зборах. Така думка не збігається з умовами договору доручення, за яким правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя (ч. 2 ст. 1000 Цивільного кодексу України, далі – ЦК). Отже, повіреному передається не право на участь в управлінні товариством, а право вчиняти від імені довірителя юридично-значимі дії, які мають правові наслідки для довірителя. Відтак не має винятків твердження про неподільність СКП за змістом.

Таким чином, найбільш точно з існуючих нормативних визначень СКП містить положення ч. 1 ст. 167 ГК. Однак слід визнати, що вжитий в ньому термін «господарська організація» варто замінити на «ГТ» для усунення розбіжностей у поглядах на СКП, а термін «частка в статутному капіталі (майні)», з огляду на характер цього явища в ГТ, слід замінити на «частка в статутному (складеному) капіталі». Термін «статутні документи» також не є коректним з огляду на наявність у переважній більшості інших нормативних актів більш коректного терміну «установчий документ» (до яких, за ч. 2 ст. 87 ЦК, належать статут і засновницький договір).

Таким чином, під СКП варто вважати право особи, частка якої визначається у статутному (складеному) капіталі ГТ, що включає правомочності на участь цієї особи в управлінні ГТ, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даного товариства та активів у разі ліквідації останнього відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та установчим документом. Слід також зазначити, що наведені в ГК та ЗУ «Про АТ» визначення СКП потребують уніфікації.

Корпоративні правовідносини можуть виникнути виключно за наявності, по-перше, інституту юридичних осіб, а, по-друге, особливих організаційно-правових форм (корпорацій), які передбачають складення внесків учасників та їхню подальшу участь в управлінні та розподілі прибутку відповідно до внесків. В свою чергу, корпорації могли виникнути лише за такого розвитку економіки, за якого була потреба в об'єднанні капіталів, відтак простіші (індивідуальні) форми ведення господарської діяльності могли бути

неефективними. Саме тому виникнення корпорацій, а з ними – і системи правових норм, що регулюють їхню діяльність – пов’язується переважно із ХІХ століттям (хоча не можна применшувати того факту, що поодинокі корпорації утворювалися і за часів Середньовіччя – однак, на той час явище корпорацій не було масовим, відтак системності правове регулювання корпоративних правовідносин не мало).

Зокрема, в Німеччині саме з внесенням у 1870 році змін до Закону про корпорації пов’язують виникнення у цій країні таких організаційно-правових форм, як компанія з обмеженою відповідальністю та АТ [13, с. 223]. У Великобританії до 1855 року АТ створювалися шляхом видачі хартій (тобто за умов купівлі у держави засновниками права на створення товариства), тоді як у 1856 році Актом про акціонерні компанії було запроваджено державну реєстрацію компаній (тобто дозвільний порядок реєстрації замінено нормативно-явочним, що сприяло збільшенню чисельності товариств). У Сполучених Штатах Америки державну реєстрацію компаній було вперше запроваджено Законом про інкорпорацію Нью-Йорку 1811 року. Процес розробки стандартної форми юридичної особи в усіх штатах завершився до 1900 року, і ця форма передбачала: відокремленість власності юридичної особи від власності засновників, обмежену відповідальність для власників і керівників, акціонерну форму власності для інвесторів капіталу, делеговане управління в структурі ради товариства, можливість передачі акцій [14, с. 44–45].

У Україні виникнення корпорацій пов’язують із часом перебування її території у складі Російської Імперії. Зокрема, Д. Погрібний вказує на те, що станом на 1893 рік на території Росії існувало 645 корпорацій, до 1914 року практично в усіх галузях економіки діяло більше 3101 корпорації із загальною сумою капіталу 4538 мільйонів рублів, серед яких Одеська страхова контора, Кримська винна компанія, страхова компанія в Одесі «Одесіана» та інші [15, с. 124–125]. Вчений Г. Шершеневич виділяв такі організаційно-правові форми товариств у Російській Імперії: артіль, повне товариство, командитне